

Matematika III, 5. cvičení

Absolutní extrémy funkcí více proměnných na kompaktní množině

Na kompaktní (tj. uzavřené a ohraničené) množině M nabývá funkce f svých absolutních (globálních) extrémů buď ve stacionárních bodech ležících v M nebo na hranici množiny M . Při určování absolutních extrémů funkce f postupujeme takto:

- (1) určíme stacionární body uvnitř M , případně body, ve kterých nějaká parciální derivace funkce f neexistuje;
- (2) vyšetříme funkci f na hranici M ;
- (3) vybereme největší a nejmenší dosaženou funkční hodnotu.

V bodě (2), který bývá obvykle nejtěžší, se dá pro funkci dvou proměnných postupovat následujícím způsobem:

Na částech M_i hranice M si vyjádříme y pomocí x nebo naopak (hranici M rozdělíme na takové části M_i , aby vyjádření jedné proměnné pomocí druhé nebylo moc komplikované), a to pak dosadíme do předpisu funkce f , čímž pro každou část M_i dostaneme novou funkci g_i jedné proměnné. U každé funkce g_i určíme také uzavřený interval (protože M je uzavřená, bude také interval uzavřený), ze kterého je proměnná této funkce, a na tomto intervalu vyšetříme funkci g_i , tj. určíme funkční hodnoty funkce g_i v krajních bodech intervalu, v jejích stacionárních bodech ležících uvnitř intervalu a případně v bodech uvnitř intervalu, ve kterých neexistuje g'_i . Tyto hodnoty funkce g_i budou stejné jako hodnoty funkce f v odpovídajících bodech na hranici M .

Příklad 1. Určete největší a nejmenší hodnotu funkce $f(x, y) = (2x^2 + 3y^2)e^{-(x^2 + y^2)}$ na množině $M : x^2 + y^2 \leq 4$.

Výsledek. Největší hodnota je $\frac{3}{e}$ pro $[x, y] = [0, \pm 1]$, nejmenší hodnota je 0 pro $[x, y] = [0, 0]$.

Příklad 2. Určete největší a nejmenší hodnotu funkce $f(x, y) = xy - x^2 - y^2 + x + y$ v trojúhelníku M ohraničeném souřadnými osami a přímkou $x + y - 4 = 0$.

Výsledek. Jediným stacionárním bodem je $[1, 1]$, v němž je absolutní maximum $f(1, 1) = 1$. Absolutní minimum -12 je v bodech $[4, 0]$ a $[0, 4]$ ležících na hranici.

Příklad 3. Určete největší a nejmenší hodnotu funkce $f(x, y) = x^2 + 2xy + 2y^2 - 3x - 5y$ v trojúhelníku M s vrcholy $A = [0, 2]$, $B = [3, 0]$ a $C = [0, -1]$.

Výsledek. Absolutní maximum je 7 v bodě $[0, -1]$, absolutní minimum je $-\frac{13}{4}$ v bodě $[\frac{1}{2}, 1]$. Funkční hodnoty v kandidátech na extrém jsou: $f(\frac{1}{2}, 1) = -\frac{13}{4}$, $f(0, -1) = 7$, $f(0, 2) = -2$, $f(3, 0) = 0$, $f(0, \frac{5}{4}) = -\frac{25}{8}$, $f(\frac{9}{10}, \frac{7}{5}) = -\frac{49}{20}$, $f(\frac{36}{17}, -\frac{5}{17}) = -\frac{25}{17}$.

Příklad 4. Určete největší a nejmenší hodnotu funkce $f(x, y) = 2x^2 + 4y^2$ na množině $M : x^2 + y^2 \leq 9$.

Výsledek. Absolutní maximum je 36 v bodech $[0, \pm 3]$, absolutní minimum je 0 v bodě $[0, 0]$.

Příklad 5. Určete největší a nejmenší hodnotu funkce $f(x, y) = x^2 + 3xy + y^2 + 2$ na množině M ohraničené grafy funkcí $y = 2$ a $y = |x|$.

Výsledek. Absolutní maximum je 22 v bodě $[2, 2]$, absolutní minimum je -2 v bodě $[-2, 2]$.

Příklad 6. Určete největší a nejmenší hodnotu funkce $f(x, y) = x^2 + 2xy - 4x + 8y$ na množině určené podmínkami $0 \leq x \leq 1, 0 \leq y \leq 2$.

Výsledek. Absolutní maximum je 17 v bodě $[1, 2]$, absolutní minimum je -3 v bodě $[1, 0]$.

Příklad 7. Určete největší a nejmenší hodnotu funkce $f(x, y, z) = x + 2y + 3z$ na množině $M : x^2 + y^2 \leq z \leq 1$.

Nápověda. Protože $f'_x = 1, f'_y = 2, f'_z = 3$, nejsou žádné stacionární body, tudíž hledané hodnoty budou na hranici M , tj. na množině $M_1 \cup M_2$, kde $M_1 : x^2 + y^2 = z \leq 1, M_2 : x^2 + y^2 \leq z = 1$. Pro M_1 máme funkci $f_1(x, y) = x + 2y + 3(x^2 + y^2)$ na množině $N_1 : x^2 + y^2 \leq 1$, pro M_2 máme funkci $f_2(x, y) = x + 2y + 3$ na množině $N_2 : x^2 + y^2 \leq 1$. Pro funkce dvou proměnných už to (snad) umíme dořešit.

Výsledek. Absolutní maximum je $3 + \frac{3}{\sqrt{5}}$ v bodě $[\frac{1}{\sqrt{5}}, \frac{2}{\sqrt{5}}, 1]$, absolutní minimum je $-\frac{5}{12}$ v bodě $[-\frac{1}{6}, -\frac{1}{3}, \frac{5}{36}]$.

V některých speciálních případech (pokud např. umíme sestavit vrstevnice funkce, jejíž extrémy hledáme, a pokud množina, na níž tyto extrémy hledáme, je „dostatečně jednoduchá“) můžeme použít rychlejší metodu, kterou si objasníme na následujícím příkladu:

Příklad 8. Pomocí vrstevnic funkce $f(x, y) = x - y$ určete její největší a nejmenší hodnotu na množině $M : x^2 + y^2 \leq 1$.

Výsledek. Absolutní maximum v bodě $[1/\sqrt{2}, -1/\sqrt{2}]$, jeho hodnota je $\sqrt{2}$, absolutní minimum v bodě $[-1/\sqrt{2}, 1/\sqrt{2}]$, jeho hodnota je $-\sqrt{2}$.

Příklad 9. Pomocí vrstevnic funkce $f(x, y) = xy$ určete její největší a nejmenší hodnotu na množině $M : |x| + |y| \leq 1$.

Výsledek. Absolutní maximum je $\frac{1}{4}$ v bodech $[\pm\frac{1}{2}, \pm\frac{1}{2}]$, absolutní minimum je $-\frac{1}{4}$ v bodech $[\pm\frac{1}{2}, \mp\frac{1}{2}]$.

Příklad 10. Pomocí vrstevnic funkce $f(x, y) = x^2 - 4x + y^2 - 4y + 10$ určete její největší a nejmenší hodnotu na množině $M : x^2 + y^2 \leq 1$.

Výsledek. Absolutní maximum je $11 + 4\sqrt{2}$ v bodě $[-1/\sqrt{2}, -1/\sqrt{2}]$, absolutní minimum je $11 - 4\sqrt{2}$ v bodě $[1/\sqrt{2}, 1/\sqrt{2}]$.

Příklad 11. Pomocí vrstevnic funkce $f(x, y) = |x| + |y|$ určete její největší a nejmenší hodnotu na množině $M : (x - 1)^2 + (y - 1)^2 \leq 1$.

Výsledek. Absolutní maximum je $2 + \sqrt{2}$ v bodě $[1 + 1/\sqrt{2}, 1 + 1/\sqrt{2}]$, absolutní minimum je $2 - \sqrt{2}$ v bodě $[1 - 1/\sqrt{2}, 1 - 1/\sqrt{2}]$.

Jacobiho matice zobrazení z $\mathbb{R}^2$ do $\mathbb{R}^2$ a jeho inverze

Nechť $F = (f, g) : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$ a předpokládejme, že funkce f, g (tj. složky zobrazení F) mají v bodě $[x_0, y_0]$ spojité parciální derivace a že Jacobiho matice $F'(x_0, y_0) = \begin{pmatrix} f'_x(x_0, y_0) & f'_y(x_0, y_0) \\ g'_x(x_0, y_0) & g'_y(x_0, y_0) \end{pmatrix}$ zobrazení F v bodě $[x_0, y_0]$ je regulární, tj. $\det F'(x_0, y_0) \neq 0$ ($\det F'(x_0, y_0)$ se nazývá jacobíán zobrazení F v bodě $[x_0, y_0]$). Pak existuje okolí bodu $[x_0, y_0]$, v němž je zobrazení F prosté, tudíž k němu existuje inverzní zobrazení F^{-1} v okolí bodu $F(x_0, y_0)$, a pro Jacobiho matici tohoto inverzního zobrazení v bodě $[u_0, v_0] = F(x_0, y_0)$ platí $(F^{-1})'(u_0, v_0) = [F'(x_0, y_0)]^{-1}$.

Příklad 12. Rozhodněte, zda je zobrazení $F = (f, g) : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$, kde $f(x, y) = x^2 - y^2, g(x, y) = 2xy$ (tj. zobrazení $z \mapsto z^2$, uvažujeme-li F jako zobrazení $\mathbb{C} \rightarrow \mathbb{C}$), prosté v nějakém okolí bodu $[2, 1]$. V případě, že ano, určete Jacobiho matici inverzního zobrazení v bodě $F(2, 1)$.

Výsledek. $\det F'(2, 1) = 20 \neq 0$, tudíž v nějakém okolí bodu $[2, 1]$ je F prosté. Dále

$$(F^{-1})'(3, 4) = \begin{pmatrix} 1/5 & 1/10 \\ -1/10 & 1/5 \end{pmatrix}.$$

Příklad 13. Rozhodněte, zda je zobrazení $F = (f, g) : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$, kde $f(x, y) = xy$, $g(x, y) = \frac{x}{y}$, prosté v nějakém okolí bodu $[2, 1]$. V kladném případě určete Jacobiho matici inverzního zobrazení F^{-1} v bodě $F(2, 1)$.

Výsledek. $\det F'(2, 1) = -4 \neq 0$, tudíž F je prosté v nějakém okolí bodu $[2, 1]$. Dále

$$(F^{-1})'(2, 2) = \begin{pmatrix} 1/2 & 1/2 \\ 1/4 & -1/4 \end{pmatrix}.$$

Příklad 14. Rozhodněte, zda je zobrazení $F = (f, g) : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}^2$, kde $f(x, y) = \sqrt{x^2 + y^2}$, $g(x, y) = xy$, prosté v nějakém okolí bodu $[0, 1]$. V kladném případě určete Jacobiho matici inverzního zobrazení F^{-1} v bodě $F(0, 1)$.

Výsledek. $\det F'(0, 1) = -1 \neq 0$, tudíž F je prosté v nějakém okolí bodu $[0, 1]$. Dále

$$(F^{-1})'(1, 0) = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}.$$

Příklad 15. Spočítejte jacobíán funkce F , která je transformací dvou proměnných do polárních souřadnic, a příslušné inverzní transformace.

Nápověda. Funkce F je definována následujícím způsobem:

$$\begin{aligned} [x, y] &\mapsto \left[\sqrt{x^2 + y^2}, \arctg \frac{y}{x} \right] \text{ pro } x > 0, \\ [x, y] &\mapsto \left[\sqrt{x^2 + y^2}, \pi + \arctg \frac{y}{x} \right] \text{ pro } x < 0, \\ [0, y] &\mapsto \left[y, \frac{\pi}{2} \operatorname{sgn}(y) \right]. \end{aligned}$$

Z polárních souřadnic nazpět je to $F^{-1} : [r, \varphi] \mapsto [r \cos \varphi, r \sin \varphi]$. Lépe se bude počítat, když napřed určíme jacobíán zobrazení F^{-1} a z něj pak jacobíán zobrazení F .

Výsledek. $\det(F^{-1})' = r$, $\det F' = \frac{1}{r}$.